

Mester Béla*

Héraklész Ogmiosz,
a retorika hatalmának szimbóluma¹

„A kelták Héraklészeként” ismert mitológiai alak funkciójában inkább Hermésszel állítható párhuzamba, és azonos az ír mitológiában az *írás* isteneként számon tartott *Ogammal*. Alakja Lukianosz klasszikus leírása révén vált a retorikai meggyőzés jelképévé. A szöveg úgy is értelmezhető, mint a görög retorikai hagyomány alapvető értékeinek az egyik legnagyobb barbár közösségre, a keltákra való kiterjesztési kísérlete, és ezen a módon való egyetemessé tételük. A szimbólum a kora újkorban tesz szert széles körű elterjedtségre és népszerűségre. Lukianosz fiktív kultuszképet leíró szavai alapján metszetek készülnek a kor *emblémás könyvei* számára, Hobbes pedig szinte szó szerint Lukianoszt idézi a *Leviatánban*; a központi alak nyelvbe fűzött láncon a fülüknél fogva vonszolt tömeg képében a *társadalmi állapotot* vélvén fölfedezni. A *szóira, írásra és képi ábrázolásra* egyaránt utaló szimbólum használatán keresztül jól vizsgálhatóak a retorika szerepéről kialakult vélekedések az antikvitástól a kora újkoron keresztül egészen napjainkig. Nem véletlen, hogy a retorikai hagyomány szerepét Hobbes-értelmezésében úttörőként hangsúlyozó Quentin Skinner monográfiájának címlapjára is *Héraklész Ogmioszt* ábrázoló kora újkori metszet került.

A következőkben ezen antik toposz kora újkori felhasználását taglalom Hobbesnak a retorikai hagyományhoz való viszonyát a középpontba állítva. Bevezetesként áttekintem a képi és a szóbeli kommunikáció értelmezésére kínáló megközelítéseket a kora újkori politikai eszmetörténet számára, majd rátérek voltaképpen témámra, Hobbes politikafilozófiájának a retorikához való viszonyára, különös tekintettel a képi kommunikációval való érintkezési pontokra. Természetesen nincs itt terem arra, hogy akár csak vázlatosan áttekintsem a kérdés mára könyvtárnyivá duzzadt irodalmát; így csupán egy mozzanatra, a *Leviatán* néhány, az antik retorikai hagyományt érintő helyére összpontosítok.

* A szerző az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa; mester@webmail.phil-inst.hu

¹ A tanulmány alapját képező előadás elhangzott a 2013. szeptember 13-án Nagyváradon, a Partiumi Keresztény Egyetemen megrendezett második ARGUMENTOR műhelykonferencián. Az írás továbbá a vilniusi Gediminas Műszaki Egyetemen 2013. április 4–5-én rendezett *Visuality 2013: politics, ideology, media* című konferencián előadott *Words, Pictures and Gestures in the Methodology of the History of Political Ideas* című előadás egy részletének magyar nyelvű, jelentősen átdolgozott változata. A vilniusi előadáson alapuló angol nyelvű írás megjelenés alatt áll.

A politikai eszmetörténész az egykor volt politikai közösségeket alkotó emberek által kimondott *szavakat*, mutatott *képeket* és előadott *gesztusokat* értelmezi mint *politikai cselekedeteket*. Az e három közötti *váltások* azonban mindig problematikusak. A *szavak* értelmezésével van látszólag a legkevesebb gondunk, a Cambridge-i iskola a *beszédaktus-elméletre* épülő *írásaktus-elmélete* adott ehhez a közelmúltban módszertani alapokat a *textus* és *kontextus*, a(z) eszmetörténeti értelemben vett) reprezentatív *szöveg* és az *írásaktus* fogalmi hálójával. A képi fordulat immár klasszikus szerzői ehhez járulhatnak hozzá a képi (beszéd)aktus fogalmával, amely alkalmazható a művészettörténet és az eszmetörténet határmezsgyéjén is. Az alábbiakban e nagy irányzatoknak csak azokat a részleteit emelem ki, amelyek módszertani segítségül szolgálhatnak jelen vizsgálódásunkhoz. Akárhogyan is forgassuk az eddig különböző kezdeményezésekből, hagyományokból létrejött módszertani tárházat, eszmetörténeti elemzőként általában akkor jövünk zavarba, amikor a *kép bemozdul*, illetve a *beszélő ember gesztusokat* tesz. Tekintsük át ebből a szempontból a rendelkezésünkre álló módszertani szerszámoskamrát.

A kép és a szó megközelítése a kora újkori politikai eszmetörténetben

A problémával először a 17. század angol klasszikusainak szövegeivel való foglalatосkodás során találkoztam.² John Milton *Areopagiticájában* úgy érvel a sajtó szabadsága mellett, hogy az (ellenőrizhetetlen) verbális és non-verbális kommunikáció jelentőségét emeli ki, és ezeknek a mozzanatait emeli be ironikus képekben a „komoly” nyomtatott könyvkultúra szférájába. A városi házak ablakai és erkélyei *veszélyes címlapokként* bukkannak föl, míg a falusi fogadók dudásai és nyirettyűsei *lecturákat* (*lectures*), egyetemi előadásokat *olvasnak föl* minden este az érdeklődő hallgatóságának. A több tekintetben szövegszerűen is Miltonra támaszkodó John Locke *tolerancialevelének* ismert passzusai az írott kultúrával való összehasonlítást mellőzve követelnek szabadságot a templomi szimbolikus cselekedeteknek: legyen szabad kenyeret enni, bort inni és vízzel mosakodni, illetve mindezekről tartózkodni a templomban is, éppúgy, mint a világi életben. Mostani témánk szempontjából Milton és Locke megközelítése két megfigyelésre ad alkalmat. Mindkét szerző eljárásában a tanult ember felsőbbségét érhetjük tetten: azért kell szerintük biztosítani az íratlan, és különösen a non-verbális kommunikáció szabadságát, mert mindezt a műveletlen tömegek lényegtelen önkifejezési módjának

² Mester B.: Censorship as a Typographical Chimera. John Milton and John Locke on Gestures. *Synthesis Philosophica*, Vol. 25. (2010) Nr. 2., 211–219.

(is) tartják, amelyre kár a teoretikus kritika nehézfegyverzetét pazarolni. Nem akarnak tehát verébre ágyúval lőni. Ugyanakkor a földézett non-verbális kifejezőmódokat automatikusan, és valószínűleg öntudatlanul *képekként* értelmezik. A cselekvő, szimbolikus gesztusokat gyakorló emberek úgy jelennek meg szemük előtt, mint (legalább elvben) szóban is megformulázható tételeket ábrázoló *élőképek*. Ilyen felemás módon jutnak tehát el maguk a kora újkori gondolkodók a szavak világától a képekig.

A képi fordulat mára modern klasszikussá vált szerzőit annak a művészi praxisnak az értelmezési igénye sarkallta, amelyben a műalkotás egyre inkább elveszíti szilárd körvonalait, ezzel szemben egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a művész *gesztusa*. A modern képfilozófia egyik alapszövege³ közvetlenül is összefüggésbe hozza a művészi aktusokat a társadalmi cselekvés értelmezésével, amikor – a képaktus fogalmát értelmezvén – általában beszél arról, hogy *nem* képek vagy kijelentések (szavak) hozhatnak létre képi (beszéd) aktusokat, hanem csakis cselekvő emberek. A képfilozófiák későbbi szerzői azonban – a maguk szempontjából helyesen – vizsgálatukat a művészi gesztusokra szűkítik, vizsgálódásaik módszertani hozadékait pedig máig alig alkalmazza a politikai eszmetörténet.

Hans Belting vizsgálódásai, bár az előzőekhez képest más fogalmi apparátussal és szemléletmóddal, történeti szempontú elemzésében végül hasonló problémákba ütköznek.⁴ A német művészettörténész a képek eszmei deszakralizálását Platón idealméletére vezeti vissza, és lényegében ennek a gyakorlatba átvitt megisméltéseként értelmezi a reformáció képvitáit a protestánsok részéről. A szó és kép dichotómiáján alapuló európai gondolkodási séma korlátai akkor tárulnak föl az ő munkásságában is, amikor rátér a témának a vizsgált korban döntő aspektusára, az Úrvacsora értelmezésére. Először ugyan leszögezi a *részyétel* gesztusának elsődlegességét mind az elhangzó igékhez, mind a vizuálisan is látható megjelenítéshez képest, fejtegetése végül mégis az *ige* és a bálványozás lehetőségét magában rejtő *kép* jól ismert, egyben a katolikus-protestáns viszonyhoz is kapcsolódó ellentétpárjának rögzítésére fut ki.

A szövegek értelmezésében olyan jelentős és úttörő, metodológiai szempontból is hasznosítható eredményekkel rendelkező Cambridge-i eszmetörténeti iskola szövegeiben a képek elemzése zömmel alárendelt szerepet játszik. A legjobban talán éppen Hobbes *Leviatánja* ismert címlapképének számos elemzése kapcsán látszik ez: minden, a könyvekben és környezetükben megjelenő kép és szimbólum elsősorban azért érdekes, hogy általa jobban

³ Kjørup, S.: Képi beszédaktusok. Ford. Kerpel-Froniusz Gábor. In Horányi Özséb (szerk.): *A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok a képek logikájáról*. Typotex, Budapest, 2003, 343–358.

⁴ Belting, H.: *A hiteles kép. Képviták mint hitviták*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2009.

értsük a szöveget, és általában csak a könyvkultúra környezetében megjelenő képi információk elemzésére kerül sor.

Itt az ideje, hogy közvetlenül, a későbbi interpretáció-történettől függetlenül, szövegszerűen is megvizsgáljuk Hobbes viszonyát a *szavakhoz* és a *képekhez*, az antik retorikai hagyomány egy elemének az ő korában való képi megjelenítésén, és ennek a rá tett hatásán keresztül.

Hobbes viszonya a retorikához és annak ábrázolásaihoz

Először is arról kell fogalmat alkotnunk, hogy milyen jellegű az az antik retorikai hagyomány, amelyhez Hobbes kora kulturális intézményrendszerén keresztül egyáltalán viszonyulhatott. Azt kell belátnunk, hogy már olyan korai szerzőnél is, mint Arisztotelész, megnyilvánul az érvelés, a meggyőzés egyre absztraktabb felfogása, amelynek következtében a retorikai megnyilvánulás egyre inkább azonossá válik annak leírt szövegével, és eltűnik mögüle a véleményét személyesen képviselő ember. A Sztageiritész így ír a *Poétikában*:

Vajon jobb-e az epikus utánpótlás, mint a tragikus? – ezt is érdemes megvizsgálni. Ha ugyanis a kevésbé közönséges a jobb – vagyis amelyik a műveltebb közönséghez van szabva –, akkor világos, hogy a mindenre kiterjedő utánpótlás közönséges; [...] Ilyenfajta utánpótlás a tragédia, abban az értelemben, ahogyan a régebbiek beszéltek a fiatalabb színészekről [...]; s ahogyan a fiatalabbak viszonyulnak a régiekhez, úgy viszonylik az egész színművészet az epikához. Emez állítólag a művelt közönséghez szól, amelynek nincs szüksége táncmozdulatokra az előadásban, a tragédia viszont az alacsonyrendű közönséghez, tehát közönséges, és így nyilván alsóbbrendű is.

Csak hogy először is: ez a kifogás nem a költői művészetre, hanem az előadóművészetre vonatkozik, mert a mozdulatokat túlzásba viheti a rhapszódosz is, [...] és az énekes is [...]

Egyébként a tragédia mozgás nélkül is megteszi a maga hatását, akár csak az eposz, hiszen olvasás útján is kiderül az értéke; ha tehát egyebekben kiválóbb, akkor ez a kifogás nem szükségképpen érvényes rá.⁵

Az irodalmi műalkotás írásművé és olvasmánnyá tétele, elválasztása az előadóművészet formáitól a maga korában radikális fordulat volt. Ezt az utat folytatja tovább Arisztotelész még radikálisabban retorikai tevékenység-

⁵ *Poetica* XXVI; 1461b–1462a. Arisztotelész: *Poétika*. Ford. Sarkady János. Magyar Helikon, Budapest, 1974, 66–67.

ge során, amikor a már eleve írásműként értelmezett szónoki beszédet az *entbühémáké* (egyfajta sajátos, a műfaj megengedte elliptikus szerkezetű szillogizmusok) rendszerére redukálja, hogy végképpen elvonatkoztasson a szónok személyiségétől, gesztusaitól. Ami kívül esik az *entbühémáké* jól körülhatárolható rendszerén, azt, hiába van hatással a hallgatóságra, ki kell rekesztenünk a retorika vizsgálati köréből:

Nincs még olyan tudomány, amely az előadásmóddal foglalkoznék [...]; és – ha alaposabban megvizsgáljuk – erkölcsileg kifogásolhatónak tűnhet. [...] figyelmet kell rá fordítanunk, nem azért, mert helyes, hanem mert elkerülhetetlen. [...] minden olyan eszköz, mely kívül esik a bizonyításon, fölösleges. Mindazonáltal, ahogy már említettük, az előadásmód sokra képes, éppen a hallgatóság gyarlósága miatt.⁶

A már az ókorban ilyen módon az írott szóra redukált, absztrahált antik retorikai hagyomány a kora újkor iskolarendszerében természetesen még művibb módon jutott el Hobbeshoz. Jelen vizsgálódásunk szempontjából nem mellékes az a(z életmű egészének tekintetében egyébként jelentéktelen) körülmény, hogy Hobbes ismert, az antik szónoki hagyományt és általában az ókori műveltségsményt elutasító, alább idézendő sorai konkrétan e hagyománynak a főntebb leírt módon kilúgozott változatára vonatkoznak:

Mi itt a nyugati világunkban az államok intézüciójára és jogaira vonatkozó nézeteinket Arisztotelésztől, Cicerótól meg más görög és római íróktól vettük át, akik azonban demokráciákban éltek, és ezért e jogokat nem a természeti elvekből vezették le, hanem saját demokratikus államuk gyakorlatát dolgozták fel műveikben – mint ahogy a grammatikusok is a nyelv szabályait korunknak gyakorlata, a poétika szabályait pedig Homérosznak és Vergiliusnak költeményei alapján írják le. És mivel az athéniakat – hogy a kormányforma megváltoztatása iránti vágyukat elaltassák – arra tanították, hogy szabad emberek, és aki királyságban él, az mind rabszolga, ezért Arisztotelész a *Politikájában* [VI. 2.] azt írja, hogy »a demokráciában fel kell tételezni a *szabadságot*, mert az az általános vélemény, hogy más kormányzat alatt senki sem *szabad*«. És Arisztotelészhez hasonlóan Cicero és más írók is a rómaiak nézeteire alapították államelméletüket, a rómaiakat pedig a királyság gyűlöletére tanították – először azok, akik megfosztották trónjától uralkodójukat, és Róma felségjogait maguk között osztották fel, majd meg az előbbieket utódai. És az emberek e görög és római auktorok olvasása nyomán gyerekkoruktól kezdve megszokták, hogy hamis képet alkossanak maguknak a szabadságról, helyeseljék a forrongásokat,

⁶ *Rhetorica*, III. 1; 140a. Arisztotelész: *Rétorika*. Ford. Adamik Tamás. Gondolat, Budapest, 1982, 173.

uralkodójuk cselekedeteinek bírálatát, valamint a bírálók megbírálását – ami aztán olyan sok vérontáshoz vezetett, hogy azt hiszem, jogosan mondhatom, a mi nyugati világunkban semmit se vásároltunk meg olyan drágán, mint a görög és latin nyelv elsajátítását.⁷

A főnti szövegrészt, különösen az azt megelőző bekezdéssel együtt, ahol korábban ritka világos módon, Benjamin Constant-t megelőlegezve formulázza meg az antikvitás szabadságfogalmának különbségét a modernekétől – az ókoriak szabadsága „nem az egyén szabadsága, hanem az államé” – általában egészen más célból szokás idézni a Hobbes-interpretációkban. Szempon-tunkból most az a lényeges benne, hogy Hobbes itt egyértelműen a szervezett iskolarendszer által átörökített, átalakított antik retorikai hagyomány közvetítéséről beszél. (Számunkra most csupán az általa vélt hatásmechanizmus a lényeges, annak a tartalma, *amit* közvetít ez a hagyomány, jelen vizsgálódásunkban közömbös.)

Azonban, pár oldallal előbbre lapozva a *Leviatán* szövegében, azt látjuk, hogy Hobbes éppen saját politikafilozófiájának sarokpontján, a társadalmi szerződés működési mechanizmusának leírásakor nyúl vissza egyfajta erősen vizualizált antik retorikai hagyományhoz, még ha ez a szövegből első pillan-tásra nem is válik nyilvánvalóvá:

De amiképpen az emberek a béke és ezáltal az önfenntartás biztosítása érdekében egy – *államnak* nevezett – mesterséges embert teremtettek, azonképpen teremtettek maguknak – *polgári törvényeknek* nevezett – mesterséges láncokat is. És e láncok egyik végét kölcsönös megállapodás alapján annak az embernek vagy gyülekezetnek ajkára erősítették, amelyet szuverén hatalommal ruháztak fel, másik végét pedig saját fülükre. És ezeket a maguk mivoltában ugyan gyenge láncokat mégis tartóssá lehet tenni, nem azért, mert nehéz, hanem mert veszélyes széttörni őket.⁸

A furcsa, első olvasásra, és különösen ehhez hasonló leírások és a hozzájuk kapcsolatos vizuális ábrázolások előzetes tapasztalata nélkül igen nehezen elképzelhető kép természetesen nem Hobbes leleménye, hanem antik, mitológiai tartalmú toposz. Változatos forrásai közül Hobbes filológiai módszerekkel kimutathatóan Lukianosz leírását követi. A Hobbeséval összevethető szöveghely a következőképpen néz ki a szamoszatai mesternél:

⁷ Hobbes, T.: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*. I–II. kötet. Ford. Vámosi Pál. Kossuth Kiadó, Budapest, 1999. I. kötet, 243–245. (II. 21.)

⁸ Hobbes: *Leviatán*, II. 21. Id. kiad., I. kötet, 242.

Ez a bizonyos öreg Héraklész ugyanis egy sereg embert vonszol maga után, s valamennyit fülüknél fogva magához bilincselve tartja. Kötelékeik finoman megmunkált, aranyból és borostyánból készült láncocskák, a legszebb nő nyakláncokhoz hasonlítanak. És bár csak ilyen gyöngö kötelen vezeti őket, mégsem akarnak elfutni, pedig könnyűszerrel megtehetnék, s egyáltalán nem ellenkeznek, sem lábukat megvetve nem igyekeznek más irányba, hanem vidáman és ujjongva kísérik vezetőjüket, elhalmozzák dicsérő szavakkal, mind körülötte tolonganak, és láncukat meglazítva versengenek azért, hogy elébe kerüljenek. Úgy látszik, nagyon rossz néven vennék, ha valaki kiszabadítaná őket. Hadd mondjam el azt is, ami nekem a legérthetlenebb volt. Mínt hogy a festőnek nem volt mihez erősítenie a láncocskák végét, hisz a főalak jobb kezét már buzogánnyal, a balt pedig az íjjal foglalta le, átfúrta az isten nyelve hegyét, s az utolsó láncszemet ehhez kapcsolta hozzá. Így húzza maga után őket, s feléjük fordulva rámosolyog foglyaira. Sokáig álltam, [... e]kkor hozzám lépett egy kelta, [... í]gy szólított meg: „Én megoldom neked, idegen, a festmény rejtélyét, [... n]álunk, keltáknál nem Hermész jelenti a beszéd művészetét, mint nálatok, görögöknél, hanem Héraklész, mert ő sokkal erősebb volt Hermész-nél. Ne csodálkozz, hogy öregnek ábrázolták, mert egyedül az ékesszólás az, ami csak idősebb korban szokott teljes tökéletességben megnyilatkozni, [...] Ezek után azon se akadaj fönn, hogy az öreg Héraklész, az ékesszólás, fülüknél fogva bilincseli a nyelvehez az embereket és így ragadja magával őket! Jól tudod, hogy a nyelv és a fül rokonok egymással. Az sem valami csúfolódás, hogy át van fúrva a nyelve. Mert emlékszem, komédiaszerzőitektől is tudom, akik iamboszaikban úgy gúnyolódtak nálatok, hogy »minden fecsegőnek át van fúrva a nyelve hegye«. Mindent együttvéve Héraklészt mi bölcs embernek tartjuk, aki az ékesszólás által mindent elért, és beszédének meggyőző ereje volt fő fegyvere. Úgy vélem, hogy nyilai is szavak, melyek hegyes, mindig célba találó, gyors fegyverként járnak át a hallgatók lelkét. Azt meg ti is elismeritek, hogy vannak »szárnyas szavak.«” Ennyit mondott a kelta.⁹

A késő ókori szövegrészletből jól látszik, hogy Hobbes nem csupán a (valószínűleg fiktív) kultuskép leírását vette át szabadon felhasználható stilisztikai elemként fő műve megírásához, hanem lényegi dilemmáját is az antik mester szövegének parafrázisával fejezi ki: hogyan lehetséges, hogy a szó fizikailag könnyen elszakítható kötelékei mégis összetartják a társadalmi állapot emberét, képesek megkonstruálni a nagy Leviatánt. Nem másról van itt szó, mint hogy a nyelvi konstrukcióként létező politikai közösség, bármilyen valószínűtlennek is tetszik a lehetősége, mégiscsak létezhet, létezik.

⁹ Lukianosz: Héraklész. Ford. Bollók János. In uő: *Lukianosz összes művei*. I-II. kötet. Magyar Helikon, Budapest, 1974. II. kötet, 314–316.

A Hobbes-irodalom az elmúlt évtizedekben föltárta, hogy a *Leviatán* Lukianosz-utalása egyáltalán nem egyedi jelenség a korban.¹⁰ Korántsem Hobbes kétségtelenül mély antik műveltségének kivételes terméke tehát Lukianosz e marginális művének előásása a feledés homályából. (A rövid szöveg műfaját tekintve úgynevezett *bevezető beszéd*, amelyben a szónok megindokolja, hogy egyáltalán miért tart igényt a hallgatóság figyelmére. Ebben az esetben pusztán arról van szó, hogy a hajlott korú szamoszatai rétor szükségesnek tartja megokolni, hogy ilyen korban miért akar még nyilvánosan szónokolni. A bevezető beszéd műfaja Lukianosz korában pusztán formai ujjgyakorlatnak számított a retorikában.) Az önmagában jelentéktelen munkát éppen a szavak hatalmát ábrázoló, és ezt látványosan a mitológia furcsa, egzotikus toposzaihoz kötő tartalma emelte ki a feledés homályából. Ismertségét a Hobbes korában már csaknem egy évszázada divatozó, és még mindig igen népszerű *emblémás könyvek* műfaja biztosította. Ezekben a kiválasztott szimbolikus jelenetet fa-, vagy rézmetszeten ábrázoló képet néhány soros, általában latin, később egyre inkább nemzeti nyelvű, verses leírás követi, ezt követően hosszabb tanulmány elemzi a szimbolikus történést értelmét, amelyet a későbbi kiadásokban más kezektől származó, tanulmányértékű kommentárok, majd a kommentárok kommentárjai követnek. Egy emblémás könyv nagy számú, általában száznál több, vagy akár több száz ábrát és magyarázatot tartalmazott. A műfaj 16. század végén és a 17. század első felében megjelent alkotásainak, amelyek Hobbes rendelkezésére álltak, szinte elmaradhatatlan fejezete a kelták Héraklészéről szóló fejezet. (Például az e tekintetben relevánsak közül a világhálón legkönnyebben hozzáférhető, digitalizált brit gyűjtemény, a glasgow-i egyetemi könyvtár honlapján több tucat, a kelta Héraklészt ábrázoló metszet érhető el a kor emblémás könyveiből.) A változatos szövegű verses leírások mindegyike ugyanarra a forrásra, Lukianosz idézett művének bevezető leírására megy vissza:

Héraklészt a kelták saját nyelvükön Ogmiosznak nevezik, és roppant különös módon festették meg az istent: vénségesen vén, kopasz, megmaradt hajfürtjei teljesen őszek, bőre ráncos és feketés-barnára égett, mint az öreg tengeri halászoké. Inkább hasonlítaná az ember Kharónhoz, valamiféle alvilágbeli Iapetoszhoz, vagy bárki máshoz, mint Héraklészhez. De ehhez a külsőhöz mégis héraklészi fegyverzetet visel. Oroszlánbőr fedi, jobbájában buzogányt tart, vállán tegez lóg, balján kifeszített íjat markol, úgyhogy mindenben tetőtől talpig Héraklész.¹¹

¹⁰ Erről lásd különösen Skinner, Q.: *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996, 389–390.

¹¹ Lukianosz: *Héraklész*. Id. kiad., II. kötet, 314–316, 314.

A számos kiadványból itt elegendő példaképpen kettőre utalni. A korábbi, művészi tekintetben is kidolgozottabb metszeten¹² az átfúrt nyelvű, Héraklész mitológiai attribútumaival ábrázolt alak bonyolult, ám harmonikus táncra bírja a láncok révén irányított népét. (E metszet másolata található meg Skinner főntebb említett monográfiájának borítólapján.¹³) A másik az a padovai kiadás, amelyet Skinner feltételezése szerint Hobbes is használt munkájában.¹⁴ A jóval elnagyoltabb ábrán Héraklész alakja katonás sorba állítja a nyelvére erősített láncon fogva tartott embereket.

*

A hatástörténet filológiai problémáinak áttekintése után utolsó kérdésünk, hogy a kora szellemi életében kétségtelenül jelenlévő lukianoszi toposz használatára Hobbesnak miért volt szüksége saját elméletében. Első pillantásra a szamoszatai mestertől átvett képpel csupán szükségtelen támadásoknak tette ki magát, sőt, ha végiggondoljuk, bizonyos tekintetben a nevettségességet is kockáztatta. Az még hagyján, hogy a főntebb idézett, lukianoszi ihletésű leírása a társadalmi állapotnak éppen saját ironikus szójátékát ellenpontozza a kardok segélye nélkül hiábavaló szavakról („*words without swords*”). A rosszindulatú szövegmagyarázó itt minden tekintetben indokolatlan, naiv következetlenséget vethet a szemére. Túlfeszítetté teszi a kép alkalmazhatóságát a köztársasági államforma beemelése a nagy leviatán lehetséges módoszatai közé: „e láncok egyik végét kölcsönös megállapodás alapján annak az embernek *vagy gyülekezetnek* ajkára erősítették, amelyet szuverén hatalommal ruháztak fel”.¹⁵ Képzelnék el az angol forradalmi köztársaság szuverenitást gyakorló testületét, a parlamentet, amint – élén Oliver Cromwell-lel – *gyülekezetként*, egy akarattal, az átfúrt nyelvükbe erősített láncokkal *összhangolt mozgásra* készítetik a fülüknél hozzájuk láncolt angol polgárokat. Az így leírt kép vizuálisan valószínűleg ábrázolhatatlan, hacsak nem a köztársasági államforma képtelenségének szatirikus ábrázolása a cél egy megrögzött rojalista művész kezében.

¹² Haechtanus, L.: *Μικροζόμιος: Parvus Mundus*. Apud Gerardum de Jode, Antverpiae, 1579. A digitális változat elérhető: www.uni-mannheim.de/mateo/desbillons/mikro.html [Utolsó hozzáférés 2013.10.13.]

¹³ Lásd Skinner: i. m.

¹⁴ Alciati, A. et al.: *Emblemata cum commentariis Claudii Minois I. C. Francisci Sanctii Brocensis, & Notis Laurentii Pignorii Patavini*. Apud Petrum Paulum Tozzium, Patavii, 1621. A digitális változat elérhető: http://www.emblems.arts.gla.ac.uk/alciato/dual.php?id2=sm1226-A2intro&type2=2&id1=_1&type1=2 [Utolsó hozzáférés: 2013.10.13.]

¹⁵ Hobbes: *Leviatán*, II. 21. Id. kiad., I. kötet, 242. Kiemelés – M. B.

Miért bocsátkozott tehát Hobbes ilyen veszélyes vizekre éppen fő műve egyik kulcsponyjának megfogalmazásakor? Véglegesnek szánt, kifejtett megoldást előadásom szűk időkeretében hiteltelen dolog lenne megígérni. A válaszhoz azonban hipotézisem szerint akkor kerülünk közelebb, ha feltételezzük a következőket. Hobbes belátta, hogy a már megvalósított társadalmi szerződés után berendezkedett állam statikus körülményei közötti cselekvések rendszere leírható egyfajta szűkebb értelemben vett nyelvjáteként, azaz pontosan megfogalmazott ígéretes rendszereként, esetleg még képben is ábrázolható. Magának a szerződés aktusának, a benne való részvételnek a leírásához azonban mélyebben meg kellene ragadni az emberi cselekvés természetét. Ebben a leírásban próbálta valószínűleg felhasználni a retorika hatalmáról szóló régi példázatot, amelyben egyszerre talált nyelvi leírást, képi ábrázolást, és ugyanakkor fölsejlettek benne a résztvevő, cselekvő ember szó- és képre visszavezethetetlen tettei, gesztusai.